

Ján E. Bor – Michal Považan: Literárny rozhovor¹

Ján E. Bor – Michal Považan: A Literary Interview
SLOVENSKÁ LITERATURA 62, No. 1, p. 58 – 63.

The interview is a part of the yet unpublished book of interviews carried out by J. E. Bor in the year 1944 with several significant representatives of the literary life in contemporary Slovakia (J. Smrek, M. Chorváth, M. Bakoš, J. Silan). The subject of the interview with Michal Považan is the specific poetics of Slovak Surrealism, which did not mechanically adopt the elements of French Surrealism e.g. in linking its production to Slovak poetic tradition. In this context Považan draws attention to Janko Král's poetry, whose work *Slovak Surrealists* creatively expanded. He also expresses his opinion about the concept of Structuralist criticism, the methods of which he used in analysing the works by J. C. Hronský (*Jozef Mak* and *Gráč the Scrivener*). Považan also comments in his interview on the topics which are related to the critical reflection of the contemporary literary life.

Key words: Surrealism, Romanticism, Structuralism, literary life

Čo by ste nám povedali o svojej životnej ceste?

Narodil som sa 8. septembra 1913 na Dubovom v Turci. O svojej životnej ceste rozprávať teraz pokladám ešte za privčasnú, musím však povedať, že keď som bol mladší, niekoľko razy chcel som zanechať literatúru, ale dosiaľ sa mi to nepodarilo. Zrástol som sa s ňou po rozanovsky. Dotýčný citát z Rozanova² nejdem citovať, lebo pre naše literárno-spoločenské pomery zdá sa mi prisilný a jemnocitné publikum by ho neznieslo. Zvedavcom však odkazujem, že o Rozanovovi sa možno dočítať u Šklovského³ a niekoľko ukážok z jeho tvorby vydal Josef Florian⁴ v Staré Říši.

¹ Tento rozhovor je súčasťou doteraz nepublikovanej knihy rozhovorov, ktoré J. E. Bor roku 1944 urobil s viacerými významnými predstaviteľmi vtedajšieho literárneho života na Slovensku. Z celej knihy bolo doteraz uverejnených len zopár rozhovorov, napr. s J. Smrekom, M. Chorváthom, M. Bakošom či J. Silanom (pozri BOR, Ján E. – SMREK, Ján: Literárny rozhovor. In: *Elán*, roč. 14, 1943/1944, č. 7, s. 4 – 7; BOR, Ján E. – CHORVÁTH, Michal: Časový literárny rozhovor. In: *Elán*, roč. 14, 1943/1944, č. 9, s. 1 – 4; BAKOŠ, Mikuláš: Nepublikovaný rozhovor. In: *Slovenské pohľady*, roč. 81, 1965, č. 12, s. 91 – 94; BOR, Ján E.: Rozhovor s Jankom Silanom. In: SILAN, Janko: *Súborné dielo Janka Šilana*. Zväzok 8. Bratislava : Lúč, 1998, s. 25 – 31). Rukopis knihy má názov Spisovateľa zblízka a je uložený v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice v Martine (sign. 249 I 1).

² Vasilij Vasilievič Rozanov (1856 – 1919) bol ruský filozof a spisovateľ, do slovenčiny a češtiny boli doteraz preložené viaceré jeho knihy, napr. *Solitéry*, *Apokalypsa nášho veku* a i.

³ V. Šklovskij sa dielom V. V. Rozanova zaoberal napr. v práci *Teória prózy* (pozri ŠKLOVSKIJ, Viktor: *Teória prózy*. Bratislava : Tatran, 1971, s. 228 – 247).

⁴ Josef Florian (1873 – 1941) bol český katolícky orientovaný spisovateľ, prekladateľ a vydavateľ, vo svojom nakladateľstve Dobré dílo v obci Stará Říše (okr. Jihlava) vydával okrem filozofickej či teologickej literatúry domácu i zahraničnú beletriu.

Modernej poézii údajne nemožno rozumieť.

Všeobecne možno hovoriť, že nezrozumiteľnosť poézie je sociálna otázka. Mnohým ľuďom, ktorí skončili i strednú školu, nedostalo sa okrem učebnice literatúry a tzv. povinného čítania nijakej knihy poézie alebo umeleckej prózy. A v našich pomeroch sa ešte tým ťažšie dostali mladí ľudia k základným estetickým dielam o výtvarníctve, divadle a hudbe. Zo skúsenosti hovorím, že len vlastným pričinením ešte na strednej škole dostal som sa k slovenskej a českej modernej poézii a k francúzskym symbolistom. Keď som si chcel potom riešiť niektoré problémy, ktoré ma zaujali pri čítaní tejto poézie, nenašiel som vo vidieckom prostredí ľudí, ktorých by to zaujímalo, ale musel som čakať, až som prišiel do Bratislavy, aby som si svoje poznatky opravil alebo prehĺbil. Označme moju skúsenosť za univerzálny prípad v našich pomeroch, a teda ľahko prideme k náhľadu, že osvojenie si poézie predpokladá takisto vzdelávanie sa v tomto odbore. Konvenčná fráza, že poézia je produkt výlučne citového života a ako takú ju môže každý pochopiť na prvý raz, je falošný výmysel. Je pravda, že v poézii osobne citový moment hrá dôležitú úlohu, ale nie je jedinou podmienkou v poznaní poézie.

Zo sociálneho hľadiska osvetlí túto skutočnosť ešte i toto: Stovky ľudí majú na Slovensku vo svojich knižniciach kompletne vydanie Hviezdoslavovho básnického diela, ale odpovedzte mi, kto z týchto ľudí prečítal aspoň jeden zväzok jeho poézie. Množstvo hviezdoslavovských vydaní by nasvedčovalo, že naše stredné vrstvy majú v malíčku Hviezdoslavovu poéziu, ale skutočnosť je celkom iná. Podobne ako väčšina ľudí nerozumie modernej poézii, takisto ani títo čitelia či majitelia básnického diela tohto veľkého básnika nerozumejú jeho poézii. Keby jej rozumeli, denne by sme sa stretali s výrokmi a myšlienkami, ktoré našli u tohto básnika, a v praktickom živote by realizovali idey, ktoré u Hviezdoslava prvýkrát našli. Uskutočňovalo by sa to najrozličnejším spôsobom. Napríklad úvodník v novinách by bol prepletený vetami z Hviezdoslavových básní, niektoré typy súčasných ľudí by sa chválili alebo kritizovali Hviezdoslavovými slovami a v súčasnej literárnej produkcii by boli desiatky kníh, v ktorých by sa osobnosť a dielo Hviezdoslava rozoberali až do miniatúrnych podrobností atď. Nahrávajte na gramofónové platne a dávajte ukážky Hviezdoslavových básní do rozhlasu nielen pri príležitosti jeho narodenia alebo smrti, ale z vnútornej potreby a dočkáte sa, že Hviezdoslav bude ozajstný národný básnik.

Keď doteraz medzi široké publikum neprenikol Hviezdoslav, ako sa môže k nemu dostať moderná poézia? Keď sa za desať rokov Hviezdoslav a prípadne Krasko stanú ozaj ľudovými autormi, možno za ďalších desať rokov urobiť ľudovým i ktoréhokolvek moderného básnika. Čo sa týka modernej poézie a zvlášť nadrealizmu, spôsoby poznávania jej estetickej hodnoty sú ťažkým orieškom i pre našu kritiku a netreba spomínať široké obecnstvo, ktoré sa k tomu ozaj nemohlo dostať, keď v hodnotení nadrealistickej poézie pokrivkáva i literárna kritika. Domnievam sa, že alfou i omegou je tu estetické školenie. Keď si učitelia, profesori, tlač a rozhlas osvoja patričné znalosti v zoznamovaní a hodnotení duchovnej tvorby, nebude aktuálne hovoriť o nezrozumiteľnosti poézie. Potom sa poézia stane nevyhnutnou časťou života a takou nutnosťou ako vzduch, ktorý dýchame.

Aký je Váš postoj k francúzskemu surrealizmu?

Francúzsky surrealizmus vznikol v krajine, ktorá má najbohatšie literárne tradície. Jedna jeho časť vyslovene ani nepatrí do literatúry, zvlášť čo sa týka jeho experimentov a psychologických pokusov, no druhá časť francúzskeho surrealizmu významne obohatila i túto literatúru so všetkými diferencovanými zložkami. Objektívne možno konštatovať, že osobnosť takého Paula Eluarda významne dokresľuje súčasný stav básnického slova vo Francúzsku. A teda nie div, že i slovenský nadrealizmus v istých umeleckých postupoch vychádzal z tohto smeru.

Nebolo by však správne hovoriť, že naša poézia, ktorá je označovaná ako nadrealistická, je napodobneninou francúzskeho surrealizmu. Nadrealizmus od chvíle, ako sa stal hybnou zložkou našej literárnej prítomnosti, postupne sa odklňal od téz, ktoré zastávali francúzski surrealisti. Tak napr. vidíme, že naši básnici, označovaní ako nadrealisti, vracajú sa k rýmovanej poézii a ak jedny ich básnické zbierky majú charakter experimentu, druhé sú zasa bezprostredným nadväzovaním na domácu básnickú tradíciu. Rozličné metódy literárnej tvorby (*écriture automatique*,⁵ *cadavre exquis*,⁶ paranoicko-kritická metóda⁷ a i.) nestali sa mladým slovenským básnikom dogmou, ktorej sa treba pridržiavať, ale všetky tieto novinky boli pre nich iba príspevkom k poznaniu psychologických problémov vzniku literárneho diela. Štúdiom tejto pomerne málo známej oblasti umeleckej tvorby mohli mladí autori lepšie poznať rozličné literárne techniky. Ba sústavne oboznamovanie sa s extrémnymi náhľadmi v otázke tvorby dalo im možnosť dokonalejšieho a všeobecnejšieho ovládnutia básnického „remesla“.

Prečo by sme neuznali, že v tomto smere slovenskí nadrealisti priniesli hodnotné idey a myšlienky? Hociktorý protivník nadrealizmu dnes už priznáva, že vo využití básnického obrazu nadrealisti priniesli veľa pozitívnych ziskov a vplyvom tejto renesancie básnického výrazu sa neubránili ani starší slovenskí básnici (Beniak, Dilong, Kostra a i.). Ideologické prvky francúzskeho surrealizmu sa však v nadrealizme neujali. Ideové zápas, ktoré viedli surrealisti vo Francúzsku, boli špeciálnym produktom tamojších pomerov. Z tohto hľadiska niet medzi surrealizmom a nadrealizmom nijakých styčných bodov.

Ako hľadáte na pomer medzi poéziou a prózou?

Keď je poézia pod vplyvom prózy, hovorí sa o úpadku poézie a opačne. Dnes u nás možno hovoriť, že próza je pod vplyvom poézie. Fejtonista, rozprávkar i románopisec nadmieru užívajú básnických klíšé. Po tejto stránke bolo by zaujímavé zistiť, prečo i ten posledný prozaik pri písaní pravidelnej rozprávky do svojho beletristického magazínu o sto päť musí poetizovať a vymýšľať najbanálnejšie metafory. Keby sa bankový úradník svojím sterilným obchodným štýlom pokúsil napísať rozprávku, zaiste by to bol literárny objav svojho druhu. Prítom vidíme, že toto poetizovanie, napr. keď čítame v novele, že jednému z hrdinov „myšlienky motali sa ako slama v čižme“, míňa účel, aký malo vyko-

⁵ *écriture automatique* (fran.) – automatické písanie; ide o metódu zapisovania slov bez kontroly vedomia.

⁶ *cadavre exquis* (fran.) – znamenitá mŕtvola; podstata tejto metódy spočíva v tom, že jedno umelecké dielo vytvára viac ľudí, no nezávisle od seba.

⁷ Táto metóda je založená na zaznamenávaní iracionálnych asociácií, jej pôvodcom je známy surrealistický maliar S. Dalí.

návať v próze a namiesto toho má komický účinok. Ak proti prílišnej poetizácii v próze ostro útočí literárny kritik, literárny vedec v tomto jave vidí nevyhnutnú skutočnosť literárneho vývinu. Poetizácia prózy je v istých obdobiach potrebná, lebo preskupovaním umeleckých prvkov z poézie do prózy zostruje sa jej výrazová pružnosť. Pravidelne po období, v ktorom silno vplývala poézia na prózu, prichádza k svojej doméne výpravná próza. Figuličkine *Tri gaštanové kone*, Chrobákov *Drak sa vracia* a Švantnerova *Malka* sú ešte čiastočne prepoetizované, ale sú zároveň i prvým príznakom toho, že títo autori sa môžu časom stať ozajstnými tvorcami dokonalej výpravnej prózy.

*Vašou obľúbenou témou je problematičnosť poézie Janka Kráľa.*⁸

Značná časť mojej doterajšej literárnej činnosti bola spojená s výkladom umeleckého programu nadrealistov. A keďže vieme, že moderná poézia k odôvodneniu svojich estetických názorov často hľadá doklady v staršej poézii – špeciálne u nadrealizmu je to nadväzovanie na romantizmus –, z toho dôvodu zvlášť som si všímal obdobie romantizmu v slovenských literárnych dejinách. Medzi slovenskými romantikmi si najmä básnická osobnosť Janka Kráľa zasluhovala pozornosť, lebo dielo a život tohto básnika má veľa takých umeleckých znakov a osobných črt, ktoré vyzdvihujú nadrealistickí básnici.⁹ Dnes sa Janko Kráľ stal konvenčným literárnym pojmom a jeho meno sa napichne i tam, kde by sme to vôbec neočakávali. Nie je to však nijaká zvláštnosť, lebo i v cudzích literatúrach rovnako operujú s Rimbaudovým a Máchovým menom najprotichodnejšie umelecké skupiny. Moja prvá cesta ku Kráľovej poézii sa teda zrodila z druhotných príčin; dnes, pravda, tento moment nehrá už úlohu. Domnievam sa, že jedným z hlavných podujatí mladšej generácie bude i napísanie celistvého a nefalšovaného obrazu Kráľovho života a zhodnotenie jeho básnického odkazu.

Počívam, že máte spracovanú rozsiahlejšiu štúdiu o básnikovi Rudolfovi Dilongovi.

Štúdiu o poézii Rudolfa Dilonga je spracovaná spôsobom, aký som obvykle používal vo svojich predchádzajúcich literárnych úvahách. Odlišuje sa od nich len väčším rozsahom.¹⁰ Vo vývine modernej slovenskej poézie zaujíma Rudolf Dilong významné miesto. Do básnického vývinu Dilong intenzívne zasiahol v období poetizmu, čoho dokladom sú zbierky *Hviezdy a smútok*, *Mladý svadobník* a *Helena nosí ľaliu*. Prítom tento básnik má sklon k šansónovej a príležitostnej poézii. Toto všetko zaujíma literárneho kritika, lebo na takomto príklade sa dá dobre ukázať, akú funkciu vykonáva poézia v poézii a zároveň tiež takto sa ukážu divergentné prúdy medzi básnikovým umeleckým zameraním a literárnou objednávkou čitateľstva, s ktorým je tvorca úzko zviazaný.

⁸ Ide o narážku na Považanov článok *Problematičnosť poézie Janka Kráľa*. In: *Slovenské smery*, roč. 4, 1936/1937, č. 4, s. 145 – 152.

⁹ K tejto problematike pozri napr. POVAŽAN, Michal: *Poézia Kráľova a nadrealizmus*. In: *Vo dne a v noci*. Bratislava : Skarabeus a FKM, 1941, s. 112 – 115.

¹⁰ Ešte pred týmto rozhovorom M. Považan uverejnil o Dilongovej poézii dva krátke články (pozri POVAŽAN, Michal: *K básnickému profilu Rudolfa Dilonga*. In: *Vo dne a v noci*. Bratislava : Skarabeus a FKM, 1941, s. 6 – 9; *Básnické hľadanie Rudolfa Dilonga*. In: *Národné noviny*, roč. 73, 1942, č. 96, s. 8); štúdiu, ktorá sa spomína v rozhovore, už neuverejnil, čo pravdepodobne ovplyvnili aj vonkajšie okolnosti (SNP, Dilongova emigrácia roku 1945 atď.).

Ako ste sa dostali ku koncepcii štrukturálnej kritiky?

Neviem, či je správne hovoriť o štrukturálnej kritike, keďže doteraz existovala len štrukturálna literárna veda. Musím však poznamenať, že vo svojich kritických úvahách som vychádzal predovšetkým z poznatkov literárnovedného štrukturalizmu, ktorý mi značne pomohol pri výklade a hodnotení básnických diel. Zastávam však názor, že kritika nemôže byť objektívna ako veda, lebo má inú funkciu v literárnom dianí. V kritike sa okrem kritikovho poznávania odzrkadľujú želania i odmietania toho-ktorého diela. Následkom toho, že naša kritika bola doteraz príliš zaťažená ideovým postojom k básnickému dielu, viackrát som s výhodou použil pri kritickom rozbere súčasných básnických diel metodologický aparát zo štrukturalizmu. Nebude hádam od veci, keď spomeniem, že práve štrukturálnou metódou sa mi podarilo po prvýkrát upozorniť na osobitné kvality Hronského románov *Jozef Mak* a *Pisár Gráč*,¹¹ ktorým sa postupne v slovenskej próze priznáva dôležité miesto.

Literárny štrukturalizmus ako posledný dedič literárno-výskumných škôl má zvlášť výhodu v tom, že dbá pri hodnotení a rozbere diela i na tie momenty, ktoré si staršia literárna história a kritika nevšímala. A práve zato, že v priebehu času u literárnych historikov i kritikov niet vôle priznať si omyly, ktorých sa dopustili, a že u štrukturalistov je to opačne – starostlivo študujú sa minulé i súčasné omyly a chybné tézy –, príslušníci novej literárno-poznávacjej školy presnejšie formulujú nastolenú literárnu problematiku a adekvátne zaraďujú každý literárny fakt. Predpojaté tézy pseudovedcov a pseudokritikov sa rodia z prílišného lipnutia na starých dogmách, ktoré sú nesprávne a tým i nečasové. Skutočnosť, že s rovnakou pozornosťou sa sleduje na jednej strane nosnosť metodologického aparátu a na druhej strane jeho priliehavosť či nepriliehavosť k danej literárnej situácii, pričom poznávací aparát sa v okamžiku jeho neupotrebitelnosti podriaďuje novému overovaniu, je najväčším argumentom životaschopnosti nového myšlienkového prúdu.

Aký je Váš postoj ku generačným almanachom Sen a skutočnosť, Vo dne a v noci a Pozdrav.

Nastupujúce literárne generácie začínajú svoju činnosť obyčajne kolektívnou publikáciou. Štúrovci vydávali almanach *Nitra* a rukopisné zborníky, hviezdoslavovci vydali almanach *Napred* a rovnako i súčasní spisovatelia vydali pred niekoľkými rokmi zborník mladej slovenskej povojnovej poézie.¹² Vydávanie almanachov je núdzová vec a každá generácia sa snaží potom vydávať časopis, ktorý je vhodnejšou formou pre zoznamovanie literárneho obecnstva s jej umeleckým programom. Mnoho ráz sa však stáva, že mladým literátom sa nepodarí založiť časopis pre hmotné ťažkosti a svedkami podobného prípadu sme i dnes, pretože umelecké snahy našich nadrealistov dosiaľ nenašli porozumenie.

¹¹ Pozri POVAŽAN, Michal: Človek-milión. Poznámky o kompozícii J. C. Hronského románu *Jozef Mak*. In: *Slovenské pohľady*, roč. 53, 1937, č. 6 – 7, s. 366 – 372; Umelecká próza Hronského. K rozboru románu *Pisár Gráč*. In: *Slovák*, roč. 24, 25. 1. 1942, č. 20, s. 10.

¹² M. Považan mal zrejme na mysli *Antológiu mladej slovenskej poézie*, ktorú roku 1933 vydal R. Dilong, no nemožno vylúčiť ani fakt, že myslel na zborník s názvom *Pozdrav mladých*, ktorý roku 1942 zredigoval A. Stankovský Somnambul.

Zborníky *Sen a skutočnosť*, *Vo dne a v noci* a *Pozdrav* si zasluhujú pozornosť z niekoľkých stránok. Prvé, čo tu vidíme v dejinách slovenskej literatúry, je spoločný postup literátov a výtvarníkov, a to nie za náhodných okolností, ale s cieľom realizovať spoločným úsilím istý umelecký program. I keď sa estetické náhľady básnikov nezhodujú so súčasným slovenským výtvarníctvom, predsa na jednotlivých úsekoch básnickej a výtvarnej tvorby zreteľne vidno vzájomné impulzy a doplňovanie.¹³ Druhý významný moment vidím v tom, že vedľa básnickej tvorby sa v zborníkoch veľká pozornosť venovala literárnej a výtvarnej kritike a literárnej vede. Doterajšie tri kolektívne knihy slovenských nadrealistov ostávajú torzom, no pokračovanie v tejto ceste by mohlo priniesť nové hodnoty literatúre a umeniu.

Ako chápete význam svojho nakladateľstva?

Vydavateľská činnosť slovenských nakladateľstiev z hľadiska výberu domácich a cudzích autorov nebola dosť diferencovaná. Stále sa presviedčam, že pri voľbe kníh, ktoré sa prekladajú do slovenčiny, málo sa dbá na také knihy, ktoré by znamenali ozajstný umelecký prínos. V posledných rokoch sa úroveň prekladovej literatúry zlepšila, no nie je ani zďaleka na takej výške ako u susedných národov. Program, ktorý si určilo nové nakladateľstvo, nebude opakovaním toho, čo tu už je, ale zdravým doplnkom. Už pri prvej knihe, Gionovej *Nekonečnej radosti*,¹⁴ sa ukázalo, že smer, ktorým chce toto nakladateľstvo postupovať, je dostatočne premyslený. I keď pri výbere kníh a autorov nebudeme postupovať striktne podľa svojich umeleckých hľadísk, ale budeme hľadať most medzi náročnou umeleckou knihou a širokým obecnstvom, predsa chceme zostať verní zásadám a umeleckým ideám, ktoré mladí slovenskí literáti prvýkrát vniesli do slovenskej literatúry a ktoré im boli vždy napriek nepriaznivým pomerom záležitosťou srdca i rozumu.¹⁵

Edičná poznámka

Najmä z dôvodu lepšej čitateľnosti sme text prispôbili súčasnej spisovnej norme slovenského jazyka. Drobné úpravy sme urobili hlavne v oblasti pravopisu, hláskoslovia, tvaroslovia či lexiky, ale čiastočne sme upravili aj slovosled niektorých viet. Pre lepšiu čitateľnosť sme tiež niektoré dlhšie odseky rozdelili na viac častí.

Edične pripravil Dušan Teplan.

¹³ Bližšie DUBNICKÝ, Jaroslav: K otázke vzťahov medzi nadrealistickou poéziou a výtvarným umením mladej generácie. In: *Vo dne a v noci*. Bratislava : Skarabeus a FKM, 1941, s. 142 – 146.

¹⁴ Pozri GIONO, Jean: *Nekonečná radosť*. Bratislava : Nakladateľstvo Michala Považana, 1943.

¹⁵ Nakladateľstvo Michala Považana do konca 2. svetovej vojny už žiadny iný titul nevydalo; po vojne (už pod názvom Zenit) vydalo napr. Fabryho básnickú skladbu *Ja je niekto iný* či knihu P. Gauguina *Noa Noa*.